

ОСОБИСТІСНА ТРИВОЖНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

Проблема дослідження особистісної тривожності дітей та молоді є гостро затребуваною проблемою сьогодення у зв'язку з їх емоційно-особистісним розвитком, збереженням їхнього здоров'я та створення безпечного освітнього середовища, оскільки в умовах повномасштабної агресії росії проти України відбулося значне погіршення психоемоційного стану як дітей, так і дорослих. У дослідженні якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році, яке було проведене у грудні 2022–січні 2023 року Державною службою якості освіти України за підтримки ініціативи «Збереження доступу до шкільної освіти», що впроваджується проектом «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe), зазначається: «За останній рік погіршився психологічний стан здобувачів освіти. Майже вдвічі у порівнянні з початком лютого 2022 року збільшилася кількість учнів, які почуваються тривожно, напружено, у півтора рази – втомлено. Водночас на 20 % у кожній категорії зменшилася кількість тих, які почуваються в безпеці, спокійно, енергійно та щасливими» (<https://sqe.gov.ua/tretina-uchniv-v-umovakh-viyni-ne-mali-po/>). Ключовими викликами освітнього процесу в умовах війни педагоги називають нестабільні умови навчання, обмеженість способів організації навчально-пізнавальної діяльності, зниження мотивації та нестабільний психоемоційний стан учнів та вчителів [10].

Особливо актуальною є проблема підвищеної тривожності молодших школярів, що пов'язано зі вступом до школи та адаптацією до неї. Тривожність – це індивідуальна особливість дитини, що проявляється в стані підвищеної схильності відчувати неспокій в різних життєвих ситуаціях та труднощами у подоланні стресових ситуацій. Основними проявами тривожності є рухове збудження, непослідовність у вчинках, нерідко надмірна цікавість і прагнення зайняти себе будь-якою діяльністю. Зокрема, молодші школярі характеризуються невпевненістю, занепокоєнням, підвищеною тривогою, емоційною нестабільністю, тобто такими емоційними станами як тривога, страхи, фобії, депресії, що потребують психотерапевтичного впливу.

Необхідність дослідження дитячої тривожності, вивчення умов та чинників її своєчасної корекції у життєдіяльності зростаючої особистості зумовило тему статті – здійснити теоретичний аналіз проблеми особистісної тривожності молодших школярів в умовах сучасних викликів.

Наукові дослідження, спрямовані на вивчення феноменів тривоги та тривожності, залишаються актуальними впродовж багатьох десятиліть. Серед зарубіжних психологів проблему досліджували З. Фройд, який ввів поняття тривоги, К. Горні, А. Адлер, Р. Мей, Р. Роджерс, П. Тіліх, І. Ялом та багато інших. Відомий американський дослідник Ч. Спілбергер

виділяє дві форми тривожності – тривогу як стан і як властивість, відповідно два види тривожності: ситуативну, пов'язану з конкретною зовнішньою ситуацією, та особистісну, що є стабільною властивістю особистості [11].

Учені вважають дитячу тривожність одним з найбільш інтригуючих феноменів в психологічній науці та визначають її як ситуативне явище, так і особистісну характеристику дитини. Дослідники представляють тривожність як переживання певної емоційної модальності, що пов'язана з мотивами поведінки та діяльності (Дж. Браун, А. Валлон, П. Жане, У. Кеннон, К. Левін, Н. Міллер, Ж. Піаже, Г. Сельє, І.Булах, С.Васьківська, І.Городняк, Н.Карпенко, З.Кісарчук, Я.Омельченко, С.Ставицька, Т. Титаренко та ін.).

Отже, поняття «особистісна тривожність» як стійка характеристика особистості традиційно визначається вченими у вигляді тенденції до переживання нейтральної ситуації як погрозливої та відповідній поведінковій тенденції щодо уникання уявної погрози. Особистісна тривожність має хронічний характер, не пов'язаний з особливостями певної життєвої ситуації, оскільки за неодноразового повторення провокуючих умов виникнення тривоги виникає постійна готовність переживати такий стан. Постійні переживання тривоги фіксуються та стають особистісною якістю – тривожністю [1; 4; 5; 6; 7; 8; 9].

У низці досліджень українських вчених (С.Ставицька, Н.Бочаріна, І.Городняк, О. Казаннікова, А.Качаєва, Я.Омельченко, Л.Помиткіна, С.Томчук, М.Томчук) розглядаються прояви особистісної та шкільної тривожності молодших школярів та надання психологічної допомоги дітям із тривожними станами. Основна увага вчених сконцентрована на таких чинниках, як соціальна ситуація розвитку дитини, особливості її взаємостосунків з батьками та специфіка взаємодії вчителів з тривожною дитиною в процесі виконання нею різних видів діяльності (І.Булах, Н.Бастун, І. Дідук, С.Дорофей, З.Кісарчук, Р.Павелків, Т. Титаренко та ін. учені).

На думку С. Ставицької, проблему особистісної тривожності слід вивчати у взаємозв'язку з індивідуальними особливостями людини, типу її темпераменту, соціальними причинами її виникнення та адаптацією /деадаптацією дитини [8]. Зокрема, Л. Помиткіна серед соціально-психологічних чинників шкільної тривожності виокремлює наступні: страх самовираження, страх ситуації перевірки знань, почуття неповноцінності дитини в сімейній ситуації, конфліктність у сім'ї, особливості батьківського ставлення до дитини (суворість чи жорстокість, неадекватність стилю виховання, відсутність емоційного контакту, обмеженість у спілкуванні, незнання вікових та індивідуальних особливостей дитини [7].

Науковиці І. Булах, С. Кузьменко виокремлюють наступні види тривоги, які характерні для молодших школярів, а саме: реалістичну тривогу як відповідь на загрозу та розуміння реальної небезпеки зовнішнього світу (наприклад, небезпечна тварина або контрольна робота в школі); невротичну тривогу як емоційну відповідь на небезпечність того, що неприйнятні

імпульси з боку Ід стануть усвідомленими та моральну тривогу як емоційну відповідь на загрозу покарання з боку суперЕго [1, с. 156-157].

Основними детермінантами дитячої тривожності Н.Бочаріна вважає шкільні страхи (перевірка домашнього завдання, відповідь біля дошки, розмова з учителем тощо), сім'ю (сімейне виховання, очікування дорослих не співпадають з можливостями дитини, авторитарний стиль поведінки батьків тощо) та низький рівень самооцінки [2]. На думку А. Качаєвої, існують гендерні відмінності у прояві тривожності молодших школярів: «рівень тривожності й інтенсивність переживання відчуття тривоги в дівчаток і хлопчиків різні» [5, с. 71]. У хлопчиків він є вищим, порівняно з дівчатками, оскільки бояться пояснити свою тривогу та описати ситуації, із якими її пов'язують. У дослідженні С. Дорофєй розглянуто форми прояву тривожності у молодших школярів, психологічні механізми перебігу, охарактеризовано шляхи подолання і профілактики дитячої тривожності в умовах пандемії [3].

Серед найбільш загальних причин виникнення тривожності у дітей учені викоремлюють: завищені вимоги до дитини, негнучку догматичну систему виховання, особистісні конфлікти, пов'язані з оцінкою дитиною власної успішності у різних сферах діяльності. У молодших школярів тривожність представляє собою функцію порушення стосунків з близькими дорослими, що є результатом фрустрації потреби в захищеності з боку найближчого оточення. Як зазначають учені, систематичне переживання емоцій страху, тривоги та розвиток особистісної тривожності можуть призвести до стійких психоемоційних розладів, виникнення комплексів, поведінкових розладів, комунікативних проблем, загальної дезадаптації та порушень особистісного розвитку. Згідно з експериментальними дослідженнями, науковці констатують постійне зростання тривожності у молодших школярів та зміну її «якості» в сучасних умовах [2; 3; 4; 7; 9].

Отже, як засвідчив теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, розробка зазначеної проблеми є актуальною та важливою для вирішення низки питань освітньої практики, особливо у початковій ланці шкільного навчання, де формуються базові основні навички та уміння, визначення рівня та покращення стресостійкості дітей у шкільному оточенні та поза ним. Тому експериментальне вивчення проявів особистісної тривожності у молодших школярів та визначення шляхів її подолання стане перспективою подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булах І. С., Кузьменко С. В. Психологічні особливості шкільної тривожності молодших школярів. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2011. Вип. 7. С. 150–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2011_7_17.
2. Бочаріна Н., Вишковська Л. Емпіричне вивчення соціально- психологічних детермінант тривожності у дітей молодшого шкільного віку. Гуманітарний вісник. 2016. №38. С.14-20
3. Дорофєй С. Психолого-педагогічні умови подолання страхів і тривожності у дітей молодшого шкільного віку в умовах пандемії. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2020. Випуск 6. С. 56–62
4. Казаннікова О. В. Особливості прояву тривожності в молодших школярів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2014. Вип.1. Т.1. С.176–180.

5. Качаєва А. Шкільна тривожність: її вплив на розвиток учня. Психолог. 2006. № 13. С. 4-16.
6. Омельченко Я., Кісарчук З. Психологічна допомога дітям з тривожними станами. Київ : Шкільний світ, 2008. 112 с.
7. Помиткіна Л.В., Полухіна М.П. Соціально-психологічні чинники шкільної тривожності молодших школярів. <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/18358> С.482-492
8. Ставицька С.О. Прояв та подолання особистісної тривожності у школярів. Психологія. 1998. С. 168–173.
9. Томчук С. М., Томчук М. І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі : монографія. Вінниця : ВАНУ, 2018. 200 с.
10. Третина учнів в умовах війни не мали постійного доступу до навчання – результати дослідження <https://sqe.gov.ua/tretina-uchniv-v-umovakh-viyini-ne-mali-po/>
11. Spielberger, C.D. Anxiety: Current trends in theory and research. N.Y., 1972.Vol. 1.